

Identiteitsvorming in de geschiedenisles

Een didactisch stappenplan

Geschiedenisdocenten leiden hun leerlingen op tot kleine historici. Maar wat als we meer aandacht zouden besteden aan identiteitsvorming? Met een didactisch stappenplan kun je leerlingen laten nadenken over zichzelf in relatie tot het vak.

Als leraar geschiedenis staan we voor ons vak. We staan voor de historische kennis en vaardigheden waarmee we onze leerlingen breder vormen, het liefst tot kritische burgers die met deze kennis en vaardigheden beter bewapend zijn om de wereld buiten school aan te kunnen. We zien de nobele functies van ons vak heel helder voor ons. We hebben het over 'bestaansverhelderende vragen en betekenisvol geschiedenisonderwijs gericht op identiteitsvorming'. En terecht. Het afgelopen Nationaal Geschiedenisonderwijscongres was hier niet voor niets aan gewijd. De identiteitsvormende functie van ons vak krijgt in het visiestuk *Bij de Tijd 3* van de VGN een prominente plek. Er staat heel helder: 'Geschiedenis helpt de leerlingen zichzelf en de wereld te begrijpen: hoe is de wereld om mij heen gegroeid? Wie zijn wij en wie ben ik?' (p. 15). Hier staan wij helemaal achter. Ook bij Curriculum.nu worden deze vragen aangemoedigd en gekoppeld aan burgerschapsonderwijs. Alleen rijst de vraag: hoe dan? Hoe helpt 'geschiedenis' de leerling zichzelf beter te begrijpen?¹

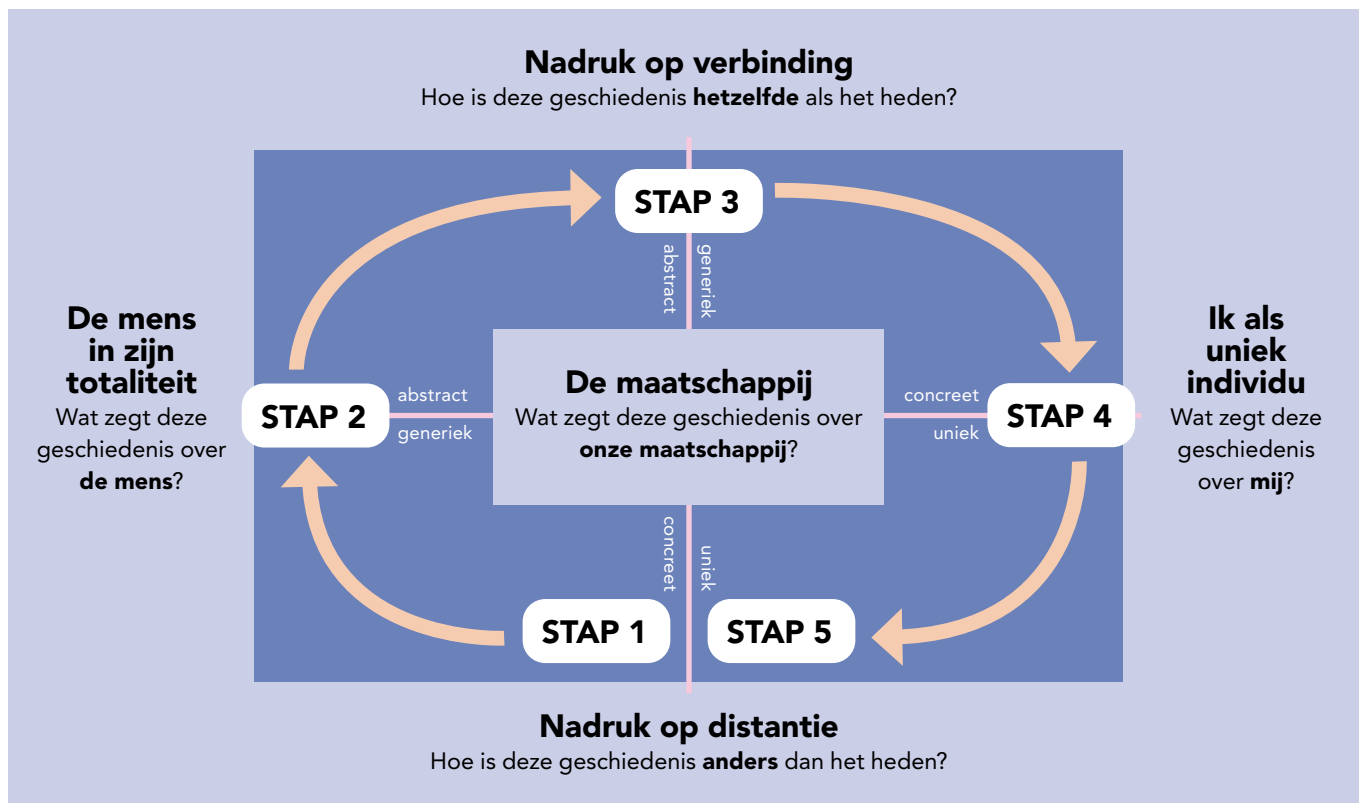
Op dit moment gaat veruit de meeste aandacht in het geschiedenisonderwijs naar de vakinhoud en de daaraan gerelateerde vaardigheden. We proberen leerlingen op te leiden tot kleine historici. Historische feiten en historisch besef zijn hierbij het doel van de geschiedenisles. Maar wat gebeurt er als we dit doel verbreden? Wat gebeurt er als we de inhoud wat meer loslaten? Wat gebeurt er als we wat vaker geschiedenis als middel gebruiken? Wij denken dat er dan juist ruimte ontstaat voor (onder andere) de identiteitsvormende kant van geschiedenis. Er kan meer betekenis gegeven worden aan het vak. Betekenis niet zozeer vanuit het verleden beredeneerd, maar vanuit de leerling. In dit artikel wordt een didactisch stappenplan geïntroduceerd om geschiedenis dichterbij de leerling te brengen in plaats van de leerling naar de stof toe te brengen. Met het stappenplan wordt een brug geslagen tussen identiteitsvorming en geschiedenisonderwijs. Voordat we bij het stappenplan komen zal eerst kort ingegaan worden op de belangrijkste theoretische noties van identiteitsvorming in de adolescentiefase.

Rémi Hartel en **Koen Henskens** zijn lerarenop-leiders bij de lerarenopleiding Geschiedenis aan de HAN University in Nijmegen.

¹ Kooij C. van der en Schans, T. van der (2018), *Bij de Tijd 3. Geschiedenisonderwijs voor de toekomst* (VGN) en www.curriculum.nu.

Een groep West-Duitsers bij de opening van de Berlijnse Muur bij de Potsdamer Platz, 1989. Foto: F. Lee Corkran, US National Archives.

Het stappenplan voor identiteitsvorming in de geschiedenisles.

Identiteitsvorming

Het begrip identiteit is een soort paraplubegrip waar veel onder valt. Identiteit wordt gezien als datgene wat 'jou jou maakt'. Je identiteit is het geheel van karaktereigenschappen, overtuigingen, talenten, eigenaardigheden en gedrag dat je laat zien in interactie met jezelf en anderen en wat redelijk consistent is over een langere periode. Je bent herkenbaar voor jezelf en de ander. Deze identiteit is natuurlijk niet meteen 'af' bij de geboorte, maar vormt zich langzaam in de kinderjaren en komt in een stroomversnelling in de adolescentiefase. Er is een groeiend zelfbesef, of een 'zelfverstaan' zoals onze zuiderburen treffend zeggen. In geen enkele fase zijn we meer bezig met onszelf dan de puberteit (12-18 jaar).

Paul Verhaege stelt dat identiteitsvorming altijd in interactie met de omgeving plaatsvindt. Het is bij uitstek een sociaal begrip. In contact met de ander vinden we – via identificatie en separatie – onszelf. Het eerste begrip geeft aan met wie of waarmee we tot een bepaalde hoogte willen samenvallen en het tweede verwijst juist naar het afstand nemen van de ander. Oftewel: wanneer willen we onderdeel uitmaken van een groter geheel, en wanneer is onze autonomie belangrijker?²

Als we dit combineren met inzichten van ontwikkelingspsycholoog Erikson dan komen we tot een aantal ingrediënten die we kunnen gebruiken om aan te sluiten bij de identiteitsvorming van onze leerlingen. Juist in de eerdergenoemde adolescentiefase zijn er twee bewegingen die steeds samenhangen met identificatie of separatie: Het aangaan van verbindingen, relaties en de mate

waarin we dit opzoeken, exploratie genoemd.³ Er zijn veel verschillende varianten waarin deze bewegingen zorgen voor ongezonde contexten, bijvoorbeeld bij een teveel aan ontdekken, waarin de adolescent last krijgt van keuzestress en zich niet kan identificeren, maar ook veel moeite heeft met separatie. Een betere context voor de adolescent is als er sprake is van een 'gecontroleerde' exploratie waarbij er nog wel wat te 'kiezen' valt, maar waar ook ruimte is voor langduriger bindingen, zoals bijvoorbeeld een bijbaantje of vrijwilligerswerk. Het proces van identificatie en separatie, met verbindingen en exploratie vindt natuurlijk ook op school plaats, zowel binnen als buiten het klaslokaal. Als docent in de klas kan je de leerlingen gecontroleerd laten exploreren en verbinden. In die 'exploratieruimte' is het logisch dat een docent zich richt op de morele kern van de identiteit: Wat zijn je belangrijkste waarden? Van welke regels, welke normen ga je uit? Hoe zie je een succesvol leven voor je? Wat is wenselijk en wat niet? Hoe maak ik onderscheid in wat mijn behoefte nu is, en waar het (uiteindelijk) echt om gaat? Welke eigenschappen, welk gedrag past bij mijn groep? Dit zijn allemaal morele vragen die voeding geven aan identificatie of separatie. Veel van deze voeding komt impliciet en onbewust binnen bij de leerling. Het stappenplan maakt deze bewust en expliciet. Door expliciet met dit onderwerp bezig te zijn, kun je leerlingen bewuster maken van hun identiteitsvorming en ze bewuster maken van de normen en waarden achter de keuzes die ze dagelijks maken. In de hoop dat ze daardoor ook bewuster keuzes gaan maken.

² Verhaege, P., *Identiteit* (Bezige Bij, Amsterdam 2019, 16e).

³ Erikson, E.H., *Identiteit, jeugd en crisis* (Spectrum, Utrecht 1983, 5e).

In- en uitzoomen

Als inleiding op het stappenplan moet eerst even vermeld worden met welke gedachten het tot stand is gekomen. Het model gaat uit van in- en uitzoomen. De eerste stap in het stappenplan is ingezoomd op een specifieke historische gebeurtenis of context, zoals we gewend zijn bij een geschiedenisles. Vervolgens wordt er uitgezoomd naar algemene en wat meer abstracte begrippen. Vervolgens wordt met deze begrippen of concepten weer ingezoomd, maar dan in onze eigen maatschappij en daarna ook nog in het eigen leven van de leerling. Als afsluiting kan de leerling zijn eigen bewust geworden morele waarden gebruiken om opnieuw in te zoomen in de historische context.

Naast het in- en uitzoomen zijn er telkens twee vragen die gesteld worden als je met het plan werkt. Als eerste hoe deze geschiedenis (het onderwerp van de les) anders is dan het hier en nu. Wat is onvergelykbaar? En ten tweede hoe deze geschiedenis (het onderwerp van de les) juist wel hetzelfde als hier en nu is en dus wel vergelijkbaar? Aan de ene kant wijzen we dus op de uniciteit van elke historische gebeurtenis en context, maar aan de andere kant proberen we die historische verankering ook te ontstijgen door de nadruk te leggen op wat wel te vergelijken is. Het stappenplan werkt als volgt. De meeste geschiedenislessen hebben als leskern een historische gebeurtenis, ontwikkeling of een historisch fenomeen. De nadruk ligt daarbij op het unieke karakter van die gebeurtenis die met een historische context door leerlingen moeten worden verklaard. Zo'n 'standaard' geschiedenisles is het begin van ons stappenplan en is stap 1 (zie het

schema links). In deze les wordt een grote mate van historische distantie behouden, die veelal als een groot goed wordt gezien. Zo kan er een hele les besteed worden aan het ontstaan en werking van het hofstelsel, zonder ook maar één vergelijking met het heden te maken. Sommige boeren werden gedwongen hun vrijheid op te geven en anderen kozen er vrijwillig voor om horig te worden omdat ze dan in ieder geval bescherming en veiligheid terugkregen. Een geëngageerde docent zal wellicht erbij uitleggen dat de boeren het wel heel erg zwaar gehad moeten hebben, omdat ze vrijheid opgeven om horige boer te worden.

'Er kan een hele les besteed worden aan de werking van het hofstelsel, zonder ook maar één vergelijking met het heden te maken'

Na de beschrijving en verklaring van deze (ingezoomde) historische les gaan we kijken welke algemene waarden in deze context en casus te vinden zijn. Welke kenmerken zijn tijdoverstijgend? We gaan dus uitzoomen en komen dan bij generieke waarden uit die men in dit verhaal van het hofstelsel kan vinden. Er komen meteen twee zaken – vrijheid en veiligheid – naar boven. Het is belangrijk in deze stap om leerlingen vrij te laten in wat zij uit het historische onderwerp halen. Het is lastig om leerlingen rechtstreeks te vragen: 'Welke waarden zie je hier terugkomen?' Om die reden is het handig om leerlingen te helpen door bijvoorbeeld een lijst van waarden (deugden) te geven waar ze uit kunnen kiezen (zie kader). Elke leerling zal vanuit zijn/haar perspectief naar het verhaal kijken en met een waarde komen. Een leerling kan bijvoorbeeld in plaats de term 'veiligheid' met de deugd van 'opoffering' komen. ▶

Boeren zaaien wintergraan. Afbeelding uit *Les Très Riches Heures du Duc de Berry*, ca. 1410.

Deugden en waarden

Voorbeeld van een lijst met deugden en waarden die leerlingen kunnen gebruiken als ze bij stap 2 bezig zijn.

- bescheidenheid
- doelgerichtheid
- doorzettingsvermogen
- eerlijkheid
- geduld
- kracht
- idealisme
- liefde
- mededogen
- moed
- rechtvaardigheid
- respect
- samenwerking
- trouw
- tevredenheid
- vastberadenheid
- verdraagzaamheid
- vergevingsgezindheid
- vreedzaamheid
- vriendelijkheid
- vrijgevigheid
- vrijheid
- weerbaarheid
- wilskracht
- ijver
- zelfbeheersing
- zelfvertrouwen
- zorgzaamheid

Denken over jezelf

Voorbeelden van vragen die de docent aan leerlingen kan stellen om het denken over zichzelf te stimuleren bij stap 4.

- Welke van de (in de klas) genoemde waarden bij stap 2 vind je voor jezelf belangrijk? Probeer kort uit te leggen waarom je die belangrijk vindt.
- Als je iemand zou moeten noemen in je eigen omgeving, die veel weg heeft van de waarde die je hierboven gekozen hebt, wie zou dit dan zijn?
- Wanneer heb jij met deze waarde te maken gehad? Beschrijf kort wanneer en hoe je met deze waarde omging op dat moment.
- Hoe heb je jezelf zo ingezet voor een bepaalde zaak, dat je je eigen belang op een tweede plek zette? Leg eens uit hoe dit ging.
- Waar sta jij voor? Hoe laat je dit in het dagelijkse leven merken?
- Van welk groter geheel maak jij (allemaal) deel uit? Welke daarvan zijn vrijwillig?

Voorbeeldvragen toegespitst op het voorbeeld van de horige boer:

- De horige boer offert zijn vrijheid op voor veiligheid. Waarin ben jij vrij? Hoe voelt dit? Leg uit.
- Heb je moeten strijden voor je vrijheid of je veiligheid?
- Noem enkele voorbeelden van vrijheden waar je bereid bent voor te strijden en enkele vrijheden die je makkelijker op zou kunnen geven. Wat zegt dat over wat je belangrijk vindt?

Demonstraties bij de winkel van Christian Dior in de jaren zestig, voor behoud van de minirok. Bron: Trinity Mirror/Mirrorpix/Alamy Stock Photo.

Analogieën met het heden

Als de waarden uit de historische context geabstraheerd zijn, dan gaan we weer inzoomen. Dit is stap 3. We vragen aan de leerlingen hoe we deze waarden of kenmerken terugzien in onze eigen samenleving. We zitten hier op het vlak van burgerschap en op een punt dat via historische analogieën ook vaker in de geschiedenis terug te vinden is. Met leerlingen kan besproken worden welke afwegingen omtrent de spanning tussen veiligheid en vrijheid op dit moment spelen. Leerlingen zullen op dit moment misschien de discussie over coronamaatregelen noemen die beperkend voor de vrijheid zijn, maar wel de veiligheid tegen

het virus vergroten. Wellicht komen ze ook met de vrijheid van meningsuiting via de grote social media-kanalen als Instagram, YouTube en Facebook, tegenover het verspreiden van conspiracytheorieën met alle veiligheidsgevolgen van dien. Bij stap 3 hebben we weliswaar ingezoomd op de huidige samenleving, maar nog niet per se op de leerling zelf. De leerling kan het nieuws volgen, met mooie voorbeelden komen van hedendaagse waarden en deugden (of het tekort daaraan) zonder het verband met zijn of haar eigen leven en persoon te leggen. Er zullen genoeg leerlingen zijn die wel het verband leggen en een koppeling maken van de waarden in de actualiteit naar hun eigen leven, maar het hoeft niet. Voor docenten is dit soms ook een lastige stap. Vaak gaan de gesprekken in de klas dan meer over meningen over de actualiteiten dan de normen en waarden achter die actualiteiten. Een discussie over of je voor of tegen coronamaatregelen bent. Stap 4 is om die reden de belangrijkste stap in het schema, aangezien hier leerlingen 'gedwongen' worden om echt naar hun eigen leven te kijken. Ze gaan de waarden uit stap 2 op hun eigen leven projecteren.

‘Wat is er mooier dan leerlingen direct en bewust te helpen met de vorming van hun identiteit? Het is de moeite meer dan waard’

Dit hoeft helemaal niets te maken te hebben met de inhoud en gekozen voorbeelden uit stap 3, over de maatschappij. In ons voorbeeld over vrijheid en veiligheid kan je leerlingen vragen of zij uit hun eigen leven voorbeelden kunnen noemen waarbij ze vrijheid hebben opgegeven voor veiligheid, of andersom. Hebben ze weleens meer vrijheid genomen, wat ten koste ging van veiligheid? Leerlingen zullen hier even over na moeten denken, maar als ze in kleine groepjes voorbeelden zoeken, zullen ze snel een hele rij voorbeelden kunnen noemen. Van regels overtreden die ze beperkend vonden tot juist inhouden (of iets opofferen) om wellicht de veiligheid in huis of in een vriendengroep te bewaren. Door expliciet over dit soort zaken na te denken, gaan leerlingen nadenken over hun eigen normen en waarden, ze gaan bewust exploreren en kijken met welke waarden ze verbindingen aan zijn gegaan of willen gaan en gaan zich identificeren met andere voorbeelden of juist niet. Leerlingen zijn in deze stap met zelfontwikkeling bezig. In dit onderdeel van het stappenplan gaat het dus niet meer om geschiedenis of over burgerschap, maar over de leerlingen zelf en wat zij denken. Er wordt hier een beroep gedaan op de pedagogische competentie van de docent om het gesprek in goede banen te leiden.

Om de les af te sluiten kan de docent in stap 5 nog een terugkoppeling maken naar het oorspronkelijke historische onderwerp van de les. Zo kan hij na de hele cyclus aan leerlingen vragen of zij snappen waarom een vrije boer zijn vrijheid opgaf. Of wat voor gedachten en afwegingen in het hoofd van de boer zijn omgegaan. De leerling zal zich natuurlijk nooit honderd procent kunnen inleven in de afwegingen van een horige boer, maar de leerling zal wellicht wel meer empathie voor de boer gekregen hebben, omdat juist is gekeken naar vergelijkbare afwegingen die een leerling zelf heeft moeten maken in zijn leven. Wellicht op een heel andere schaal, met een heel andere – en waarschijnlijk minder grote – impact, maar toch. De leerling zal zich makkelijker kunnen identificeren met de horige boer.

Verandering in denken

Wat vraagt dit stappenplan (extra) van de docent? Allereerst betekent het (voor sommigen) een verandering in denken over geschiedenis. Geschiedenis is niet meer het doel van de les, maar een middel om tot de leerling te komen. Het stappenplan kan natuurlijk braaf gevolgd worden in een les links en rechts, maar we hopen dat het stappenplan ook een andere denkwijze over de les kan betekenen. Als geschiedenis betekenis voor de leerling moet krijgen, zal het iets in die leerling teweeg moeten brengen. Er zijn natuurlijk genoeg goede lessen en docenten die regelmatig leerlingen raken, laten groeien en helpen met hun identiteitsontwikkeling, maar waarschijnlijk meer incidenteel, of als bijvangst van de geschiedenisles. De docent is in zijn les met het stappenplan continu aan het inzoomen (concretiseren) en uitzoomen (abstraheren). Voor leerlingen is het fijn bij het inzoomen afbeeldingen te gebruiken.⁴ Deze zijn concreet en leerlingen kunnen van daaruit zaken abstraheren. Naast afbeeldingen zijn allerlei soorten bronnen te gebruiken. Als je als docent in verhalen, teksten, afbeeldingen eenmaal naar waarden en normen gaat zoeken, gaat er een wereld voor je open. Bedenk wel telkens of je leerdoelen nog in beeld zijn.

Daarnaast is het handig als je enige kennis van morele waarden en deugden hebt. Als je iets geofend bent in het herkennen van het morele gehalte in situaties van toen of nu. Met name het uitzoomen naar algemene (morele) waarden en deugden kan best lastig zijn. Probeer leerlingen hier zo vrij mogelijk in te laten. Het kan verleidelijk zijn om zelf voor de leerlingen bepaalde waarden uit de historische context te halen, maar de leerlingen moeten juist zelf leren om moreel handelen in daden en bronnen te herkennen.

De doelstelling blijft bijdragen aan identiteitsvorming en als je kiest om stil te staan bij stap 3, dus een stapje richting burgerschap en maatschappelijke betrokkenheid te zetten, dan bestaat er het

gevaar om in verhitte (klassikale) discussies te geraken. Hoewel deze betrokkenheid op zich aan te moedigen is, kan het daarna erg lastig te zijn voor leerlingen om naar stap 4 te komen. Leerlingen blijven dan in de emotie van de discussie. De kans is dan groot dat de rust ontbreekt om voldoende bij zichzelf te rade te gaan en daarna in dialoog met elkaar te komen over de vragen die bij stap 4 gesteld worden.

Als laatste komt deze manier van denken over en werken met geschiedenis dicht bij de leerlingen. Ze worden op een andere manier aangesproken en er wordt iets anders van ze verwacht dan ze wellicht gewend zijn. Als leraar word je zelf veel directer op je pedagogische rol aangesproken. Deze pedagogische rol is docenten gelukkig niet vreemd, maar mag – vinden wij – nog meer aangesproken worden. De docent moet dus ook bewust in deze pedagogische rol stappen om de les in goede banen te leiden. Voor zowel docent als leerling kan een les volgens het stappenplan – of vanuit het denken richting identiteitsvorming – wennen zijn en er is altijd een risico dat het niet helemaal goed loopt als je het probeert, maar ga bij jezelf te rade en geef niet meteen op. Wat is er nobeler en mooier dan leerlingen direct en bewust te helpen met de vorming van hun identiteit en hun zelf? Wij vinden het in ieder geval de moeite en investering meer dan waard. ■

4 Kijk bijvoorbeeld op 100photos.time.com voor iconische foto's waar leerlingen veel uit kunnen halen.

Gandhi, de in Engeland hoogopgeleide Indiër, zit bij een verboden spinnenwiel. Foto: Fotograaf onbekend, Wikimedia Commons.

Dit artikel is gebaseerd op een workshop op het Nationaal Geschiedenisonderwijscongres 2021. Over dit thema hebben Rémi en Koen ook een online cursus gemaakt voor E-WISE. In deze cursus wordt dieper ingegaan op de theoretische achtergrond achter het stappenplan. Het stappenplan is op www.vgnkleio.nl uitgewerkt aan de hand van een foto van Gandhi.